

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2021

Lalife ÖZCAN

Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım
Beyazıt Üniversitesi
lkaynak86@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0398-8643>

Sözel Hikâyecilik Geleneğinin Merkezi Kars ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyelerinde Mekânın İşlevi

*The Function of Place in the Folk Stories Compiled
from Kars and its Surrounding as the center of Oral
Storytelling*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2021

Atıf/Citation

ÖZCAN, L. (2021). Sözel Hikâyecilik Geleneğinin Merkezi Kars ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyelerinde Mekânın İşlevi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 1489-1514. <https://doi.org/10.34083/akaded.970589>

ÖZCAN, L. (2021). The Function of Place in the Folk Stories Compiled from Kars and its Surrounding as the center of Oral Storytelling. *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (2), 1489-1514. <https://doi.org/10.34083/akaded.970589>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu makale, 14-16 Ağustos 2014 tarihinde Kars Kafkas Üniversitesi'nde gerçekleştirilen I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu'nda sunulan "Sözel Hikâyecilik Geleneğinde Kars'ın Coğrafyası ve Halk Hikâyelerinde Mekânın İşlevi" başlıklı bildirden genişletilmiştir.

Öz

Anlatının temel bileşenlerinden olan mekân kavramına tarihsel süreçte farklı yaklaşımlar olmuştur. Başlangıçta anlatıda olayların yaşandığı yer olarak kabul gören mekânın, zamanla farklı işlevlerinin olduğu görülmüştür. Mekân toplumların kültürünün yaratılmasında ve şekillenmesinde etkili olmuştur. Türk edebiyatında Âşık kahvehaneleri ve beraberinde Âşıklık geleneğinin doğmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca halk hikâyeleri de icra şekillerinin bir gereği olarak kendine yaşam alanı/icra ortamı olacak mekânlara ihtiyaç duymuş ve zuhur ettiği mekânların etkisinde kalarak gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışmada Âşıklık geleneğinin ve sözel halk hikâyeciliğinin merkezlerinden olan Kars ve bölgesinde yetişmiş âşıkların tasnif ettiği halk hikâyelerinde mekân kavramının fiziksel ve işlevsel niteliklerini tespit etmek amacı güdülmüştür. Öncelikle mekân kavramına yaklaşımın tarihsel sürecine ve halk hikâyelerinin mekân kavramı ekseninde incelenmesine yer verilmiştir. Türk düşünce yapısının bir etkisi olarak fiziksel çevrenin bölgede anlatılan metinlerde yer aldığı görülmüştür. Bununla beraber mekânların hikâyelerde yalnızca bir sahne olmadığı ve zenginlik göstergesi, haberleşme, beddua unsuru, ad koymaya kaynaklık etme, gelir getirici unsur olma gibi işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sözel hikâyecilik geleneği, Kars ve çevresi, mekân, mekânın işlevi.

Abstract

There have been different approaches to the concept of space, which in one of the main components of the narrative, in the historical process. Over time, it has been that the space initially accepted as where the events took space in the narrative has different functions. Space has been influential in creating and shaping the culture of communities. In Turkish literature, it has been enabled the birth of the minstrel coffees and Ashik tradition. In addition, folk tales needed spaces that would be their living space as a requirement of their performance and continued to develop under the influence of the space derived from. This study aimed to determine the physical and functional qualities of the concept of space in folk tales classified by Ashik who grew up in Kars and its region, which is one of the centers of the tradition of Ashik and oral storytelling. First of all, the historical process of the approach to the concept of space and the examination of folk tales with respect to space is included. An effect of the Turkish thought structure, it has been seen that the physical environment is included in narratives in the region. However, it has been determined that the space in stories are not only a scene but also have functions such as an indicator of wealth, communication, an element of curse, a source for naming and an income generating element.

Keywords: functional locale, Kars and its region, locality, oral story-telling tradition

Giriş

Mekân kavramına çeşitli yönlerden yaklaşımlar insanlık tarihi ile başlayıp günümüze kadar gelmiştir. Mekânın insan ile ilişkisi de kavrama yapılan yaklaşımlar kadar eskidir. Kelime köken olarak Arapça ‘kevn’; “olma”, “var olma, varlık, vücut” (Devellioğlu, 2006: 513) anlamlarını içerdiği için mekân üzerine düşünmenin başlangıcını insanlığın tarihiyle başlatmak mümkündür. İnsanın varlığından itibaren maddi ve manevi uygulamalarını içeren kültürün oluşmasında, belli bir yapı etrafında şekillenmesinde ve yaygınlaşmasında mekân etkili olmuştur. Bu kültürün bileşenlerinden biri de Âşıklık geleneğidir. Mekân, Âşık kahvehanelerinin bünyesinde Âşıklık geleneğinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Âşıklık geleneğinin başlıca ocağı olan Kars ili ve çevresi; sınırları belli bir coğrafyada sözlü kültür ürünlerinin zenginliği ile dikkat çeken, Âşıklık geleneğinin şekillenmesine ev sahipliği yapan, kahvehanelerle birlikte geleneğe katkı sunan, kendine has bir gelenek meydana getiren bunu da son zamanlara kadar yaşatmayı başarabilen bir bölgedir. Kars ili; yetiştirdiği gelenek temsilcileri ve yöre insanının masal, hikâye, şiir gibi sözel sanatlara hâkimiyeti ile dikkat çekicidir. Kars merkezli edebi/kültürel/folklorik metinler ve bu metinlerin hem üretici hem icracıları çeşitli bilimsel araştırmalara konu edilmektedir. Her ne kadar kahvehane ve düğün meclisleri eski fonksiyonunu taşımasa bile, Kars’ta âşıklığın günümüze kadar yaşatılması, halk hikâyesi araştırmaları için halen zengin bir ocak olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bunların yanı sıra bölge, kültüre katkı sağlayan pek çok sanatçı da yetiştirmiştir.

Çalışmamızın inceleme kısmını oluşturan Kars ve bölgesinde yetişmiş âşıklardan derlenen halk hikâyeleri; Âşıklık geleneği içinde yer alan, içinden zuhur ettiği mekânların etkisinde kalan ve bu mekânların varlığıyla paralel şekilde gelişimini sürdüren bir sözlü kültür ürünüdür. Halk hikâyelerinin başlangıcı Walter Ong’un (2012: 18-23) tanımlamasıyla henüz yazı fikrinin dahi olmadığı iletişimin yalnızca sözle sağlandığı “birincil sözlü kültür” zamanlarına dayanır. Halk hikâyeleri nazım-nesir karışık yapıları, müzikle icra edilmeleri, diğer sözlü kültür ürünlerine ait pek çok örneği içinde barındırmaları ve onlardan uzun olmaları gibi özellikleri ile diğer nesir ürünlerinden ayrılır. Story-storytelling olarak genel bir adlandırmayla ifade edilen halk hikâyesi türü, içeriğindeki zengin kurgusal ve kısmi realist öğeleriyle birlikte şiiriyet yönüyle de değerli görülmektedir. Halk hikâyeleri, hem kendileri birer kültür unsurudur hem de içlerinde barındırdıkları kültürel unsurlar açısından oldukça zenginlerdir. Bu hikâyelerin kendine has icra ediliş biçimleri olup icra ortamları da geleneğin sürdürülebilmesi için önemli mekânlardır. Hikâyelerin icra ortamları âşık meclisleri, kahvehaneler, düğünler vs. olmuştur. Halk hikâyeleri icra şekillerinin de bir gereği olarak kendine yaşam alanı/icra ortamı olacak mekânlara ihtiyaç duymuştur. Buralarda çoğunluğu erkeklerden oluşan izleyici/dinleyici

gruplarına aşk hikâyeleri, kahramanlık/eşkıyalık hikâyeleri, âşıklar/usta anlatıcılar tarafından müzik eşliğinde günler ve gecelerce anlatılmıştır. Halk, bu hikâyeleri dinlemeye istekle gitmiş ve hikâyelerin sonlarını yine merakla beklemiştir.

Bu çalışmada örneklem olarak seçtiğimiz Âşık Şevki Halıcı ile Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenen Türk Dil Kurumu tarafından kitaplaştırılan halk hikâyeleri, Ensar Aslan'ın Çıldırli Âşık Şenlik adlı eserinde yer alan hikâyeler ile M. Mete Taşlıova'nın "Kars'ta Sözel Hikâyecilik ve Hikâyeler" adlı doktora tezinde bulunan yöre âşıklarından derlenmiş hikâyeler incelenmiştir. Kars ve çevresinin coğrafi özelliklerinin, sözlü kültürün önemli bir unsuru olan halk hikâyelerine yansımaları ve bu yansımaların sonucu olarak mekân unsurunun hikâyelerdeki işlevleri üzerinde durulmuştur.

Halk Hikâyeleri ve Mekân

Tarihsel süreç içinde mekâna farklı bilim dallarından yaklaşımlar söz konusu olmuş ve araştırmacılar bu konuda görüş bildirmişlerdir. Bu yaklaşımlar ontoloji, kozmoloji, epistemoloji gibi disiplinler tarafından ileri sürülmüştür (Korkmaz, 2017: 9). Bunlardan başka mekâna felsefi, mimarî, sosyolojik, ekonomik, politik yaklaşımlar olmuştur. Her disiplin kendi bakış açısıyla mekânı tanımlamaya çalışmıştır. Mekân kavramının ele alınış biçimi modernite ile birlikte değişime uğramıştır. "*Çünkü modernitenin gelişile zaman ve mekân nicel, rasyonel ve nesnel bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Kapitalizmin ele aldığı her şeyi tektipleştiren, metalaştıran ve tüketim nesnesine indirgeyen nitelikleri, mekânı kavrayış biçimimizi dönüştürerek onu poetik anlamından uzaklaştırmıştır*" (Durna, 2020: 174). Mekân kavramının bu yaklaşımların dışında toplumsal bir bakış açısıyla tanımlanması gerektiğini ileri süren Henri Lefebvre, "Mekânın Üretimi" adlı çalışmasında mekânın pasif, boş, tüketilen ve yeniden üretilmeyen bir kavram olmadığını; kültürle ve bilgiyle ilişkili bir kavram olduğunu belirtmiştir (2014: 24). Başka bir ifadeyle Lefebvre, "...mekânın matematiksel yönüne eleştiride bulunarak zihinsel ve toplumsal bir üretim alanı olduğunu serdetmektedir" (Yücel, 2020: 8).

Günümüze kadar çeşitli bakış açıları doğrultusunda ele alınan mekân kavramı, anlatmaya dayalı edebiyat eserlerinde ise çoğunlukla ontolojik bakış açısıyla değerlendirilmektedir:

Anlatı türlerinde mekân, kurgusaldır ve içinde yaşayan insanların bakış açıları, algı kapasiteleri ve duysal gelişmeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir; sürekli yeniden yaratılır, biçimlendirilir ve mekân etkin kurucu bir değer olarak üzerindeki etkiler, onları tinsel doğuş ve oluşlara hazırlar. Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü, hem etkileyen nitelikli uygulama alanıdır (Korkmaz, 2017: 11).

Anlatma esasına dayalı edebi eserlerde olayların geçtiği yer olarak tanımlanması mümkün olan mekân/uzam; zaman unsurundan bağımsız düşünülemez. Mekân ile zaman insanın varlık gösterdiği dünyayı algılamasını ve kendini bu dünyanın bir parçası olarak hissetmesini ve bu dünyaya ait olduğuna dair inancını geliştirmesini sağlar. Başka bir deyişle zaman ve mekân toplumun kurucu unsurlarından biri sayılabilir (Özçınar, 2009: 90). Toplumu bir arada tutan pek çok yapıyı mekândan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Mekân bir toplumun düşünce yapısı, yaşam tarzı, giyim kuşamı, anlatı geleneği, beslenme şekilleri daha genel anlamıyla folklorik yapı taşları hususlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Dursun Yıldırım (2009: 17) *“İnsanlar aynı güneş, ay ve yıldızlar altında bulunsalar da, yaşadıkları yerler itibariyle birbirinden farklı tabiat ortamları içinde bulunurlar. Tarihi oluşumlarını, gelişmelerini ve tarih içindeki yürüyüşlerini hep bu tabiat ortamı biçimlendirir”* sözleriyle mekânın/coğrafyanın toplumdaki belirleyiciliği üzerinde durmaktadır. İnsanoğlu zaman, cinsiyet, ırk, din, kültür, dil gibi tamamlayıcı unsurların yanında mekân unsurundan da hareketle mensubu olduğu toplum ile bağ kurar. Bununla beraber bilim ve sanat dallarının da kendini var etmesi ürün ortaya koyması ya da herhangi bir tasarımın/hayalin gerçekleşmesi mekân unsuru ile sağlanmaktadır.

Genel itibariyle böylesi bir etkiye sahip olan mekânın özellikle edebiyat eserlerinde yalnızca olayların geçtiği bir yer, bölge, alan olarak kabul görülmesi anlayışından zamanla uzaklaşıldığı görülmektedir. Kelimenin gerçek anlamı ile belirli bir yer olan mekânı zihinde canlandırmamız nesnelere birbirleriyle ilişkilerine dayanarak oluşmaktadır. Meral Özçınar (2010: 155) bu durumu *“Mekân, zihinlerde; çizgiler, renkler, şekiller ve tonlar ile canlanır”* cümlesiyle ifade etmektedir. Böyle düşünüldüğünde mekânın eser içerisinde farklı işlevlere büründüğü gerçeği ortaya çıkacaktır. Ayşe Demir (2011: 147)’e göre ilk zamanlarda yalnızca olayların geçtiği yer olarak kullanılan mekân, zenginliği keşfedildikten sonra farklı işlevlerde kullanılmaya başlanmıştır. Mehmet Tekin (akt. İsmail Karaca,2012: 72) bir edebiyat eserinde mekânın olayların yaşandığı çevreyi tanıtmak, kahramanları belirtmek, olayların yaşandığı toplumu aksettirmek, olaylara gerçeklik kazandırmak ve atmosfer yaratmak amacıyla kullanılabildiğini belirtir. Nitekim Bachelard (1957: 36)’ın *“Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar, mekân bu işe yarar”* ifadesi de mekânın yalnızca olayların yaşandığı birer yer olmadığını ifade etmektedir. Bachelard burada mekân, bellek ve zamanın iç içe geçtiğini, mekân ayrıntılı incelenirse zamana ve belleğe dair izlerin onda bulunabileceğini söyler.

Mekân anlatmaya dayalı eserler üzerinde iki türden bir etkiye sahiptir; bir yandan onların oluşumunda ve gelişiminde belirleyici etki sağlarken, diğer yandan eser içinde de farklı işlevler yerine getiren bir unsur konumundadır. Hem gerçek hem kurmaca hayatta mekân çeşitli yönleriyle öne çıkmaktadır. Emel Kefeli,

“Mekân içinde yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen düzlemdir, ufuktur ve hayatın gelişmesinde zaman kadar vazgeçilmezdir. Coğrafya için insanın mekânda nasıl dağıldığını ve insanların karşılıklı etkileşimini incelemek önemlidir. Edebiyatta da olayların geçtiği mekân –ev, oda, mahalle, köy, kasaba-kent, uzay, v.d.- okurun metni anlamaması bakımından önemlidir.” (2009: 428-429)

sözleriyle edebiyat ile mekân/coğrafya arasındaki zorunlu ve anlamsal ilişkiye dikkat çeker.

Bu tanımı halk hikâyeleri için düşünecek olursak; bu zengin nesir ürünlerinin de teşekkül ettiği mekândan ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Mekân unsuru, insanların tarihî, siyasî, ekonomik, kültürel hayatı gibi toplumsal alanlarda etkili olurken; aynı zamanda insanların fiziksel ve ruhsal yapılarında da belirleyici rol oynamıştır. Bu ruhsal etkilenme onların yaşam tarzından, algılama biçimlerine; sözlü kültürlerinden kelime hazinelerine, duygu ve düşünce dünyalarına kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir.

Halk hikâyelerinin icra ortamları olarak mekânları incelediğimizde; mekânların bir gelenek ortaya çıkaran özel alanlar olduğunu görmekteyiz. Nitekim Özkul Çobanoğlu (2007: 45)’na göre Âşıklık geleneği, kahvehanelerin ortaya çıkmasıyla birlikte zuhur etmiş bir gelenektir. Bugün, bu kahvehanelerin ortadan kalkmaya yüz tutmuş olmasının ve geleneği yaşatan usta âşıkların yetişmemesinin bir sonucu olarak halk hikâyeleri eski itibarını kaybetmeye başlamıştır. Denilebilir ki mekân unsuru halk hikâyelerinin ortaya çıkmasında, yayılmasında ve daha sonra varlık alanlarını yitirmesinde etkili olmuştur.

Öte yandan diğer sözlü kültür ürünleri gibi belli bir coğrafyanın mahsulü olan halk hikâyelerinin içinde teşekkül ettikleri mekândan etkilenmesi diğer bir deyişle doğduğu toprakların özelliklerinin halk hikâyelerine tesir etmesi oldukça olağandır. “Halk hikâyelerimiz, doğdukları ve yayıldıkları muhitlerin sosyal gelişimiyle çok yakından ilgilidir” (Boratav, 2002: 57). Türk halk hikâyelerinin çoğunlukla olay ağırlıklı oldukları dikkate alınırsa bu ürünlerin olayların geçtiği yer çeşitliliği bakımından mekânsal anlamda zengin olacağı da açıktır. Mekân unsurunun sözlü kültüre yansımalarının bir sonucu olarak ve hikâye anlatıcılarının hayal dünyasının zenginliğinin bir göstergesi olarak hikâyelerde oldukça geniş bir mekân algısı ile karşı karşıya gelmekteyiz. Her ne kadar halk hikâyelerinde uzun mekân tasvirleri yapılmasa da sadece yer adı olarak geçen bölge-ülke-şehir isimleri bize bu muhayyilenin ne kadar engin olduğunu göstermektedir. Öyle ki Âşık Şeref Taşlıova halk hikâyelerinde geçen mekânların Asya ve Afrika kıtasını kapsadığını belirtir (Çiftlikçi, 1996: 99). Daha belirgin bir örnek verecek olursak Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde Salman Bey’den ayrı düşen Dürratel Hanım, sevdiğine kavuşmak için denizler, çöller, Nevadır ülkesi, Cim şehri, Firengistan, İngiliz, Mısır, İran,

İstanbul, Batum Rusya Çarlığı gibi ülkeleri bir sene on dört ayda geçer ve sonunda sevdiğine kavuşur (Aslan, 2007: 421-423). Bir şehrin herhangi bir köyünde doğan kahraman kendisini daha sonra çok uzak ülkelerin birinde bulabilir. Dinleyici açısından bakıldığında hikâyelerde bu geçişler hiç yadırganmaz.

Halk hikâyelerinde mekânın oldukça geniş coğrafyalara yayılması anlatının kimi zaman günler geceler sürdüğü icra ortamları düşünüldüğünde anlatıyı zenginleştirmek için başvurulan yollardan biri sayılabilir. Şu halde anlatıcı ana olaylar çevresinde yardımcı konular ve olaylar ekleyerek hem merakı artırmak hem dinleyicinin ilgisini sabit tutmak isteyebilir. Anlatıcının muhayyilesinin de etkili olduğu bu mekân dairesinin genişletilmesi bu şekilde açıklanabilir.

Halk hikâyeleri kendilerinden önce var olan diğer nesir ürünlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin sonucu halk hikâyeleri mitik dönem ürünlerinden, destan ve masallardan bazı unsurları bünyesinde taşıyabilir. Mekân hususunda görülen gerçek ve muhayyel örnekleri mitlerde ve destanlarda yer alan anlatım özellikleri ile ilişkilendirmek mümkündür (Çetin, 2020: 217).

Mekân unsuru halk hikâyelerinde çoğunlukla çeşitli ve değişkendir. Kimi örneklerde belirsiz mekânların adının geçtiğini görmekteyiz. Çoğunlukla da hikâyelerde mekânların uzun uzun tasvirlerinin yapılmadığını sadece birer yer adı olarak geçtiğini söylemek mümkündür. Sevdakar Şah ve Gülenaz hikâyesini örnek alacak olursak burada Mısır, İsfahan, Kandahar, Tahran gibi mekânların yalnızca birer yerden ibaret olarak adının geçtiği görülür (Tökel, 2007: 789). Örneklerinin çoğaltılması mümkün olan bu hikâyelerde mekân unsurunun olayların akışına herhangi bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Halk hikâyelerinde yer alan olay ağırlıklı anlatım neticesinde mekân unsuru geri planda kalarak olay akışına etki etmemekte ve dolayısıyla mekân insan ilişkisi güçlü bir noktaya ulaşmamaktadır. Bir epik anlatı özelliği olan olay ağırlıklı anlatım, halk hikâyelerine hâkimdir. “*Epik anlatılarda kişiden çok olay önemlidir. Bu bakımdan zaman, epik türün ve tüm olay merkezli anlatıların temel belirleyicisidir. Zaman ilerler ve olaylar genellikle art arda sıralanırlar. Mekân yalnızca olayın üzerinden geçtiği topografik bir zemindir ve daha çok fiziksel niteliği ile ön plandadır*” (Korkmaz, 2017: 12). Buradan hareketle halk hikâyelerinin destan devri ürünlerinin özelliklerini anlatı unsurları bağlamında taşıdığını ve “eski destan geleneğinin günümüze kadar gelen uzantısı” (Aslan, 2007: 8) olduğunu söyleyebiliriz.

Halk hikâyelerinin genel bir özelliği olan gerçek üstü mekânsal geçişlerin temelinde Mustafa Sözen (2009: 135) Türk anlatı geleneğinin doğu anlatı geleneğinden etkilenmiş olmasını görmektedir. Ona göre doğu anlatı geleneğinde olayların geçtiği zaman ve mekânın bir önemi bulunmamaktadır. Bu unsurlar

hikâyede olay akışına yön veren, değişikliğe sebep olan bir etki yaratma özelliğine sahip değildir. Önemli olan olayın kendisidir ve bu durum da hikâyelerde böylesi mekân geçişlerine zemin hazırlamaktadır.

Nurettin Albayrak (2005: 40) ise halk hikâyelerinin kimi özelliklerini ifade ederken bu mekân geçişlerinin de sebebini açıklamaktadır:

Türk halk hikâyelerinde hikâye kahramanı günlük hayatta zor rastlanabilecek idealist bir kişiliğe sahiptir. Hikâye kahramanının bu özelliği, halk hikâyelerinin konularını güzellik duygusundan yüceltilmiş düşüncelerden almasını sağlar. Hikâyeci olaylara akıl ve mantığıyla bir çözüm bulamayınca hayal ve sembollerden faydalanır. Bunun sonucu zaman ve mekân (yer) kavramlarının sınırları belli olmaktan çıkar. Böylece hikâye kahramanı normal bir insanın yapabilecekleri yanında, arzu ettiklerini de gerçekleştirebilecek özelliklere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartıyla halk hikâyelerinde her çeşit olay yer alabilir.

Halk hikâyelerinin kendine ait yapı ve içerik özelliklerinden kaynaklı olarak mekân unsurunun şekillendiğini söylemek mümkündür. Hikâyelerin kimi geçek olaylara dayanırken muhayyel olaylar ve kahramanların başından geçenlerin de anlatıldığı hikâyeler mevcuttur. Anlatıcı geçek olduğuna inanılan hikâyelerin anlatımında mekân unsurunu bir ispat aracı olarak kullanır ve böylece kendisini dinleyenler ile aynı zihin dünyasında buluşabilirler. Muhayyel olaylarda ise gerçeküstü mekânsal geçişlere hikâyeye zenginlik katmak amacıyla yer verebilir. Ancak ister gerçek bir olaydan ister bir kurmacadan bahsetsin hikâyelerde çoğunlukla belirli ve gerçekten var olan mekân isimleri geçmektedir.

Halk hikâyesi metinlerinin olayların geçtiği mekânlar ve hikâyelerin icra ortamları açısından coğrafi bir bakış açısıyla incelenmesi okuyucuya/dinleyiciye yeni bakış açıları kazandıracaktır. Hikâyelerde yer alan mekân tasvirleri, gerçek ya da muhayyel mekânlar, özel ya da genel mekânlar, dinleyicide bir yandan olayların gerçekliğine dair inandırıcılığı artırırken diğer yandan hikâye anlatıcısının hayal dünyasının zenginliğini görmesine imkân sağlayacaktır. Aynı zamanda hikâyeler, ait oldukları bölgeye has pek çok kültür unsurunu gözler önüne serer. Bu hikâyelerde görülen o ki "... "yaşanan gerçeklere ait zaman, mekân, durum ve olaylar", bir milletin idrakinden geçerek sözlü gelenekte yeni bir bütünlüğe kavuşur" (Tural'dan akt. Görkem, 2000: 119). Bunun yanında yine hikâye metinlerinde yer alan coğrafi oluşumların kullanımlarının izi sürüldüğünde özelde bölge insanının genelde ait olduğu toplumun dünya ve evren tasavvuru hakkında bilgilere ulaşılabilir.

Çalışmamızda örneklem olarak seçilen Kars ve çevresinde anlatılan halk hikâyeleri de aynı bakış açısıyla değerlendirilebilir. Kars'ın coğrafi konum itibarıyla

kültürlerin çarpışma ve kimi zaman da kaynaşma yeri olduğu söylenebilir (Taşlıova, 2010: 8). Kars ili ve çevresi Âşıklık geleneğinin hem en büyük temsilcilerini yetiştiren hem de son zamanlara kadar geleneğin yaşamasına ev sahipliği yapan kültürünü koruyabilmiş ender bölgelerden biridir. Halk hikâyeciliği geleneğinin de Âşıklık geleneği ile başladığını kabul edersek Kars ve civarında ilk hikâye anlatıcıların âşıklar olduğunu söyleyebiliriz (Taşlıova, 2010: 53). M. Mete Taşlıova'nın tespitine göre “*Kars hikâyeciliğinde Çıldır, Posof, Ardahan, Hanak, Kağızman, Arpaçay ve Iğdır yetiştirdiği temsilciler bakımından ön plana çıkan bölgelerdir*” (Taşlıova, 2010: 53). Bu bölgeler ile öne çıkan geleneğin temsilcileri olan âşıkları da Boratav (2002: 31) üslup hususiyetleri bakımından Terekeme, İranlı (Tat), Türkmen ve yerli olmak üzere dörde ayırmaktadır.

İncelenen hikâyelerde temelde iki bakış açısı üzerinde durulmuştur. Öncelikle hikâyelerde yer alan mekânlar tespit edilmiş ardından bu mekânların işlevselliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece Türk halk hikâyelerinde mekân unsuru öncelikle olayların yaşandığı yer/bölge olarak fiziksel/çevresel mekân başlığı altında ve olaylara yön veren işlevleri doğrultusunda işlevsel mekân başlığı altında değerlendirilmiştir.

1. Fiziksel/Çevresel Mekân

Bu başlık altında daha çok mekânın fiziksel niteliklerinden hareketle bir sınıflandırma yapılmıştır. Olayların yaşandığı yer olarak tespit edilen bu fiziksel mekânlar kendi içerisinde geniş/açık mekânlar ile dar/sınırlı mekânlar olmak üzere tasnif edilmiştir.

Geniş Mekânlar: hikâyelerde çoğunlukla birer yer adı olarak adının geçtiği ülkeler ve şehirlerden oluşmaktadır. Bunların çoğunun tasvirlerinin yapılmadığı, olayın akışına yön vermediği görülmüştür. “*Karakterler bu mekânlarda gezintiyeye çıkar, karşılaşır, oturup konuşurlar veya ayrılırlar ama onların mekâna yansıyan yüzünü okuyucu pek göremez*” (Korkmaz, 2017: 13). Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan hikâyelerde yer alan geniş mekân örnekleri şöyledir: Afganistan, Sibiryâ, Arabistan, Hindistan, Türkmenistan, Gürcistan, Kırım, Türkistan, Azerbaycan, Çin, Fes Eli, Mısır, Kafkasya, İran, Rusya, Yemen, Bazedan ülkesi, Haveran ülkesi, Senan, Havarân ülkesi, gibi ülkeler ile Kars, Erzurum, Iğdır, Trabzon, Erzincan, Diyarbakır, Horasan, Tiflis, Herat, Ardahan, Batum, Artvin, Bayburt, Medine, Van, Mekke, Kerbela, İstanbul, Tokat, Sivas, Adana, Ron Şehri, Isfahan Şehri, Tala Şehri, Semerkant, Konya, Bitlis, Kayseri, Halep, Delhi, Bursa, Gendeher Şehri, Cebir ili, Bağdat, Şiraz, Ağrı, Buhara, Revan, Gence, Küffe Şehri, Tebriz, Ahıztafa, Karaman, Tahran, Kişniş, Kayseri, Samsun, İzmir, Hoy, Hatem, Bezesten gibi şehirlerdir.

Dar/Sınırlı Mekânlar: Hikâyelerde tespit edilen dar/sınırlı mekânlar kimi zaman yalnızca olayın geçtiği bir yer olarak anılırken kimi zaman da bu mekânların tasviri

yapılmıştır. Tespit edilen dar/sınırlı mekânları kendi içinde şöyle sınıflandırmak mümkündür:

a. Bağ, bahçe, toprak, dağ, dere, tepe, yol, yamaç, gül bahçesi, ova, çayır, çöl, ırmak, yayla gibi doğal oluşumlar. Hikâyelerde tespit edilen doğal oluşum mekânlarından bazıları şöyledir: Celal Paşa Bağları, Mogan Çölü, Çardaklı Çamlıbel, Kısır Dağları, Göle Yaylaları, Selim Ovası, Fırat Nehri, Seyhasemen Dağları, Elvan Dağı, Kür Irmağı, Siyah Semend Dağları, Toros Dağları, Kafkas Dağları, Saat Çukuru-Sürmeli Çukuru (Şimdili İğdir vilayeti), Hacı Yakup Düzü, Elvan Dağı, Elagöz Dağı(Urus), Göyce Gölü, Akrep Bağları, Yasemen Dağları, Guhi Billor Dağı...

b. Cami, kilise, medrese, ziyaret, türbe, dergâh gibi dini/kutsal mekânlar.

c. Hikâyelerde yalnızca birer yer adı olarak karşımıza çıkan mağaza, fırın, kuyumcu, kahve, otel, manifatura, ipekçi, dükkân, kıraathane gibi ticarî mekânlar,

d. Han, hamam, saray, zindan, saray divanı, kale, çeşme, kuyu, kuyu başı, havuz, mektep, seyranğâh, tahtğâh, mezarlık, tavlahane, gibi binalar. Örnek olarak Yedi Yollar Ayrımı, Haraç Çeşmesi, Darboğaz, Garipler Çeşmesi, Kars Kalesi, Bayrahdar Hükümdarın Sarayları, Gurab Kalesi, Gan Galesi- Gan Suyu, Bayrampaşa Cezaevi, Ziyad Han Sarayı, Ekber Şahan Sarayı, İpek Yolu, İshakpaşa Sarayı, Şeytan Bazarı, Ekber Şahın Sarayı, Ayasofya gibi mekânlar gösterilebilir.

e. Köy, meydan, konak, ev, ocak, el, şehir meydanı, aşhanalar, demhane, gamhane, oba, oda, meyhane gibi sınırlı yerleşim yerleri. Hikâyelerde tespit edilen yerleşim yerlerinden örnekler şöyledir: Hamit Han Konağı, Tepeköy, Çıldır, Şavşat, Narman, Sarıkamış, Erguvan, Arpaçay'ın Vanaza Köyü, Tezharap Mahallesi, Dereköy, Karaorgan, Akdere Köyü (Akkom), Haverzemin Bölgesi, Kandahar Bölgesi, Hendek Bölgesi (Arabistan), Beyazıt- Laleli-Aksaray, Köğas Köyü, Yuharıcambaz Köyü, Godamih Köyü, Hozu Köyü, Oluklu- Çamışlı Köyü, Karakale Köyü, Han Çoban Eli, Zengi Kasabası, Doğu Beyazıt, Hasangala, Erzurum Mahalle Başı, Akrep Bağları, Lemis, Kerzimet, Tatalet, Maçivet, Nunus, Gölevert, Hasköy, Susuz, Mezre, Pasdı, İğdir, Bulanık, Cavlan Köyü, Damal, Beyazıt, Laleli, Uhud ve Hendek Bölgesi, Laçın Bey Sokağı, Semâvât Köyü, Karakoyunlu Köyü, Samast Köyü, Demirkapı- Derbent, Hüseyinbeyli Köyü, Köygula Senti, Zengi Kasabası, Van'ın Muradiye Gazası, Kars'ın Benli Ahmet Köyü, Silistre...

Kars ve bölgesinden derlenen halk hikâyelerinde tespit edilen geniş ve dar mekânlar yukarıda belirtildiği üzere kimi zaman yalnızca birer olay yeri olarak ismen geçmiştir. Bununla beraber kimi mekânların uzun uzadıya olmasa da belli başlı tasvirlerinin yapıldığı tespit edilmiştir. Burada bahsi geçen mekânlardan bazılarının

coğrafi konumu tasvir edilirken bazılarının oluşumları hakkında rivayetlere değinilmiştir.

Mekânların bazılarının tasvirinin coğrafi olarak belirli bir yeri işaret etmek üzere yapıldığı görülmüştür. **Kür Irmağı:** “O, öyle bir sudur ki, döne döne gider Tiflis’ten, Kars’tan, Ardahan’dan başlar akmaya” (Türkmen, vd., 2014: 150), **Laleli Dağı:** “O zaman Laleli Dağı var Erzurum’un. Kömürcük mömürcüh var onun üsdü. O dağ, Paşa Pınarı felan var. O dağın oraya gidiller. Öyle bir tipi gahir ki Allah göstermesin...” (Türkmen & Cemiloğlu, 2009: 507), **Akçakale:** “Akçakale tarihi bir adadır. Selçuklu Sultanı Alparslan’ın Malazgirt’ten önce 1064’te Anadolu’ya ilk girdiği yerdir. Mancınıklarla, yağlı paçavralar atarak o kaleyi fethetmiş. O kalenin, o Akçakale Adası’nın dört yerden yer altı girişi vardır. Belki saraydır, belki kral mezarıdır, belki de hazinedir. Yaz geldiği zaman güneş ilk önce Akçakale Adası’na vurur.” (Türkmen, vd., 2014: 205), **Taşbaşı:** Çıldır Gölü’nün ilk köyü (Türkmen, vd., 2014: 204), **Albız:** “Çok tarihi bir harabedir. O Albız eskiden yeşillikmiş. Kışı uzun sürdüğünden halkı göç etmiş diyorlar” (Türkmen, vd., 2014: 204), **Urta-Meredis:** Çıldır’a yakın iki köy (Türkmen, vd., 2014: 205).

Kimi mekânlar yalnızca hikâye kahramanlarının köyü ya da memleketi olması dolayısıyla kendine yer bulmuştur: **Çıldır (Gündüzhev-Kunduzhev), Sazlısu Köyü, Kars Kalesi:** İrfani Hoca ile Türkmen Kızı adlı hikâyenin kahramanlarından Kars Kale paşasının oğlu İrfani Hoca’nın köyü olarak geçer (Türkmen, vd., 2014: 188); **Acara bölgesi, bugünkü Şavşat Karışkamara Dağları yakını:** İrfani Hoca ile Türkmen Kızı adlı hikâyede İrfani Hoca’nın sevdiği kızın memleketi (Türkmen, vd., 2014: 190).

Bazı mekânlar yalnızca günümüzdeki karşılığı verilmek suretiyle tasvir edilmiştir: **Zinzal:** Şimdiki adı Güvenocak (Türkmen, vd., 2014: 205), **Çamdır:** Şimdiki adı Taş Değirmen (Türkmen, vd., 2014: 205), **Suhara:** Şimdiki adı Yakınsu’dur. Şenlik’in köyüdür. Çıldır’ın en büyük köyüdür. (Türkmen, vd., 2014: 205), **Köyhas:** Şimdiki adı Saymalı (Türkmen, vd., 2014: 205), **Zurzuna:** Çıldır kaza merkezinin eski adı (Türkmen, vd., 2014: 205).

Uzun tasvirlerin yapıldığı mekânlara oldukça nadir rastlanmaktadır. Kalaça ve Albız adlı yerleşim yerlerinin tasviri şu şekildedir:

“Kars’ta Çıldır Gölü’nün batısında bir şehir kalıntısı var. İsmine “Kalaça” derler. Küçük kale olduğu için ismine “Kalaça” derler. Bu Kalaça, tam gölün kenarında, yalçın kayaların üzerine oturtulmuş, saraya benzeyen bir yer. Bugün hala, Çıldır’ın Gülyüzü köyünün sınırları içerisindedir. Harabeleri belli, mezarlığı belli, su kuyuları, tahıl kuyuları belli bir yer. Çok güzel soğuk suları var ama Allah’ın hikmeti, virane olduktan sonra orayı yılanlar, çıyanlar basmış... Çıldır Gölü’nün kenarında, tam Kalaça’nın karşısında bir yer daha var. Adına Albız derler. Kalaça, gün batısındadır, Albız denilen

yer de tam doğusundadır. Bunları sanki hususi karşı karşıya yapmışlar. Kalaça'dan baktığın zaman Albız, Albız'dan baktığın zaman Kalaça görünür" (Türkmen, vd., 2014: 248-249).

Bağdat Hanım ile Hafız hikâyesinde geçen ve hikâyenin kahramanlarının köyleri olan bu yerleşim yerlerinden özellikle Kalaça isminin neden verildiği ile ilgili de etimolojik bir açıklama getirilmektedir.

Ayrıntılı tasviri yapılan bölgelerden biri de Çıldır ve Çıldır Gölü olmuştur. Çıldır bölgesi, hikâyelerde sıklıkla geçen mekânlardan birisidir. Çıldır'ın oluşumu, etrafındaki köylerin oluşumu, köylerin bağlı oldukları iller ve yapılan değişiklikler hikâyelerde ara ara açıklanmıştır. Bir örneğini de Öksüz Vezir hikâyesinde görmekteyiz:

"Rahmetli Şenlik'in gazası Çıldır o zaman gırh sekgiz para köyü olan bir gazadı. Şimdi bilmem kaç parça amma birez azaldı. Ardahan'a falan bağlandı da. Yalnız bu gazanın gırh sekgiz para köyü olduğu zamanda yuharıda en hududun başında Başköy isminde bir köy. O köyün adı değişmedi. Bazı köylerin adı değişti de o köyün Başköy. Güzel de bir köy. Dağ köyüdür...."(Türkmen & Cemiloğlu, 2009: 613).

Mekân tasvirinde Çıldır Gölünün oluşumu hakkında da bilgiler verilmektedir. Seyyad Bey ile Güllü Kız hikâyesinde Çıldır Gölü civarının aslında bir çukur olduğu söylenir. Hikâyeye göre bu bölgenin etrafında musluklar vardır. Seyyad Bey ile Güllü Kız'ın düğünleri sırasında bu muslukları kapatmayı unuturlar. Böylece o şehir sular altında kalır ve bugünkü Çıldır Gölü meydana gelir. Gölün adına da "Çıldır Gölü" veya çeşmeyi açık bıraktıkları için "Çıldır Gölü" adı verildiği söylenir (Türkmen, vd., 2014: 321). Gölün kenarındaki köyde doğup büyüdüğünü söyleyen Âşık Şeref Taşlıova'nın, efsane ile ilgili şu yaptığı açıklamada bölge halkının efsaneye inanışının bir göstergesidir:

"Çıldır'ın "Göldalı" diye bir köy vardır. Orda bir Yahya Ağa yaşardı. 80 yaşında yaşlı bir karı koca vardı. Bunlar zaman zaman gölün içerisinden birçok sını, kap kaçak çıktığını söylerlerdi. Kayıkla dolaşan adamlar da gölde dolaşırken kap kacağa rastladıklarını anlatırlardı.... 1959 metre yüksekliğinde Kısır Dağları'yla Bingöl Dağları'nın arasındaki Çıldır Gölü'nün varoluş efsanesi bu" (Türkmen, vd., 2014: 321).

Görüldüğü üzere halk hikâyelerinde tespit edilen mekânlar çoğunlukla birer yer adı olarak geçmekte iken tasviri yapılan mekânlara oldukça az rastlanılmaktadır. Yapılan tasvirlerin de çoğunlukla ayrıntıdan uzak belli ki dinleyiciye bölgeyi tam olarak belirtmek ve gerçeklik hissi oluşturmak adına kısa tutulan tasvirlerdir. Diğer yandan anlatıcıların belki de uzun mekân tasvirleri yaparak asıl dikkat çekilmek istenen olaydan uzaklaşmalarını engellemeye çalıştıkları söylenebilir. Kars ve

çevresinde anlatılan bu hikâyelerde yer alan mekânları Henri Lefebvre'nin "*belli bir grubun ve grup içindeki bireyin çevresi*" (Kurtar, 2020: 82) olarak tanımladığı öznel toplumsal mekân sınıflandırmasına dâhil edebiliriz.

2. İşlevsel Mekân

Hikâyelerin incelenmesi sonucunda, mekân unsurunun olayların geçtiği yerlere sahne olma olmanın yanı sıra bazı işlevleri de yerine getirdiği tespit edilmiştir. "*Barındırdığı tarihsellik ve toplumsallık ile mekân, fiziksel olarak yer kaplayan bir taş ya da kum yığını olmanın çok ötesinde dinamiklere sahiptir. Hem toplumsal bellekle olan karşılıklı bağı, hem de yarattığı aidiyet duygusu ile fiziksel sınırlarının ötesinde anlamlar taşır.*" (Durna, 2020: 177). Çevresinde yaşayan insanların mekâna atfettiği kimi özellikleri dolayısıyla mekânlar birer ilham kaynağı olarak ve sağaltıcı bir etki ile karşımızdadırlar (Balkaya, 2013: 887). İncelenen hikâyelerde tespit edilen mekânların algısal olarak aşağıdaki işlevleri üstlendiği görülmüştür:

Zenginlik Göstergesi Olarak Mekân

Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenen "Kenan ile Hanzade" adlı hikâyenin kahramanlarından Celal Paşa'nın tarifi yapılırken onun bağlarından bahsedilir. "*...Çok zülümkâr, çok zalim bir paşaydı. Kızına kırk tane bahçe yaptırmıştı. Celal Paşa Bağları derlerdi bu bahçelere...*" (Türkmen, vd., 2014: 64). Hikâyenin devamında görüldüğü üzere bu bağlar, sahibinin zenginliğinin bir göstergesidir. Burada bağ-bahçe gibi doğal oluşumlar, ekili bir alanı belirtmekten ziyade bir zenginlik simgesi olarak görülmektedir. Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu gibi kullanımlarda mekânın insanların maddî durumlarını ifade etmede belirleyici işlevi öne çıkmaktadır.

Kahramanın Ruhsal Durumuna Etki Eden-Hikâyeye Yön Veren Mekân

Kenan ile Hanzade hikâyesinin kahramanı Hamit Han'ın yaşadığı bölge "Viraneler" şehri olarak adlandırılır. Şehrin bu adı almasının sebebi hikâyede şöyle açıklanır: "*Hamit Han'ın ayrıldığı şehir Viraneler şehriydi. Öyle pek yeşili bol, pek tabiatı güzel bir yer değildi*" (Türkmen, vd., 2014: 70). Ardından Hamit Han'ın geldiği bölgenin adı belirtilmese de ilerde Müzeyyen Şehir olduğunu öğrendiğimiz bölgenin tasviri ise şöyle yapılmaktadır: "*...Günlerce yürüdükten, at üzerinde gittikten sonra önüne bir ova geldi. Ovaya baktı ki, ocağın batmasın! Her taraf yemyeşil. Dağlar hâlâ çiçek içinde. Koyunlar, kuzular yamaçlarda. Kuşlar ötüşmekte. Geldi bir çeşmenin başına...*" Burada yapılan tasvirde, kahramanın terk ettiği ülkesine Viranşehir denilmesinin sebebinin bölgenin coğrafi özellikleri olduğu düşünülmektedir. Bizi bu kanıya götüren metin içinde ardından gittiği şehrin ise eskisinden verimli olduğu ve adına da "Müzeyyen Şehir" denmesidir. Böylece "*İnsan-mekân arasındaki diyalektik*

yapı, mekânı oluşturan ya da mekânın içinde bulunan nesnelere diliyle simgesel bir boyut kazanır” (Şahin, 2017: 44).

Bağdat Hanım ile Hafız hikâyesinde ise Çıldır Gölü özel bir öneme sahiptir. Burada mekânın yalnızca kahramanların yaşadığı olaya ev sahipliği yapmadığını görmekteyiz. Hikâyeye göre Hafız, Bağdat Hanım ile evlenmeden önce Bağdat Hanım’ın yakmış olduğu ateşler ile Çıldır Gölü’ne erişebilmektedir. Ancak onların evliliklerini istemeyenlerin bu ateşleri ortadan kaldırması sonucu Hafız, önüne çıkan gölü göremez ve gölde boğulur. Mehmet Serdal Eglen (2012: 60) burada Çıldır Gölüne özellikle yer verildiğini bu mekânın sıradan bir mekân değil asli bir mekân olduğunu belirtir. Bu örnekte mekân, hikâyenin akışına yön vermiştir.

Köroğlu Oltu Kolu adlı hikâyede Köroğlu’nun iki odası bulunmaktadır. “*Birinin adına “demhane” derlerdi. Birinin adına “gamhane” derlerdi. Köroğlu keyiflendiği zaman demhaneye geçer, Ayvaz ona kahve getirirdi... Haa, gamlandığı zaman da gamhanesine gider otururdu. Kapıdan içeriye kimsenin girmesi mümkün değildi.*” (Türkmen, vd., 2014: 163). Bu örnekte de kişinin dünyaya bakışının mekâna etkisi ve görülmektedir. Bu isimlendirme mekânın işleyişine yön vermenin yanında “...üzerinde yaşayan karakterlerin ruhsal durumları ve anlatının izleksel birikimi hakkında” (Korkmaz, 2017: 14) bilgi vermektedir.

Yardımcı Unsur Olarak Mekân

Halk hikâyelerinde su ve çevresinde sıklıkla yaşanan olaylar söz konusudur.

Halk hikâyelerinin mitik dönem unsurlarını bünyesinde taşıdığı bir göstergesi (Çetin, 2020: 212) olan su, ilkel devirlerden bu yana insanlığın en büyük yardımcısı olmuş, ilk yerleşimler suyun etrafında olmuştur. Türk kültüründe de suya atfedilen fonksiyonlar oldukça geniştir. İlkel insanlar kutsal kabul ettikleri her nesnenin bir ruhu olduğuna inanmıştır. Dağ, orman, pınar gibi suyu ve suyun oluşturduğu ırmak, nehir, göl, deniz, çeşme, kuyu vs. hepsini kutsal saymışlardır. Bu bölgelerde antlaşmalar, dini törenler düzenlemişler, denizleri gölleri kutsamışlardır (Akman, 2002: 1-6). Arınmak, temizlenmek, hastalıklardan kurtulmak için suyu ve suyun kenarını tercih etmişlerdir (Oymak, 2010: 35-55). Halk hikâyelerinde de bölgenin etkisiyle suya yüklenen anlamların oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Örneğin: Kenan ile Hanzade hikâyesinin kahramanlarından Hamit Han, ülkesinden ayrılmak zorunda kalır. Geride bıraktıklarından haber alamaz. Bıraktığı şehirde kalan Salih Bezirgan’a ulaşmak için Yedi Yollar Ayrımı denilen yere yedi tane çeşme yaptırır. Bunlara da Hamit Han Çeşmeleri adını verir. Olur ki Salih Bezirgan buradan geçer de kendi izini bulur diyerek (Türkmen, vd., 2014: 72). Bu örnekte çeşmelerin yalnızca bir su kaynağı olarak değil haberleşme özelliği atfedilen birer mekân olduğunu görmekteyiz. Mekân burada haberleşme sağlayan yardımcı unsur işlevinde kullanılmıştır.

Çeşme, kuyu başı, ırmak gibi suyun bulunduğu mekânların farklı işlevlerde kullanıldığı örnekleri çoğaltabiliriz. Kenan ile Hanzade adlı hikâyede Salih Bezirgan bir kuyu başında uykuya dalar. Rüyasına dervişler elinden bade içer ve kendisine gösterilen güzele âşık olur. Yine başka bir gün kuyu başında iken uykuya dalar. Rüyasında dervişler ona, içinde bulunduğu zor durumdan nasıl kurtulacağını haberini verir (Türkmen, vd., 2014: 77-79). Bu örnekte de, kahraman suyun başında gördüğü rüya sayesinde sıkıntısından kurtulur. Mekân burada içinde bulunulan sıkıntıdan kurtulmayı sağlayan yardımcı unsur olarak kullanılmıştır.

Mekânların yardımcı unsur olarak kullanıldığı bir başka örnek de Kirmanşah hikâyesinde tespit edilmiştir. Hikâyenin kadın kahramanı Mahperi, sevdiğine kavuşamadığı için intihar etmeye karar verir ve Kür Irmağı'nın kenarına gelir.

*“Mahperi, dünyada gülmedim daha
Baksana düşümüşem feryada aha
Kür Irmağı, and verirem Allah'a
Boğmayınca atma kırağa beni”* (Türkmen, vd., 2014: 150)

diyerek ırmağa hitaben Allah'a yemin eder. Dilediği şeyin olmaması durumunda ırmaktan kendisinin canını almasını ister. Burada da yine su ekseninde mekânın içinde bulunulan durumdan kurtulma/kaçış/ölüme yardımcı olma işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Halk hikâyelerinde âşıkların kavuşmasının ardından kız tarafı erkekten bir çeyiz talebinde bulunur. Bu çeyiz inci, zümrüt, altın, gümüş gibi değerli eşyalar, deve, mal gibi hayvanlar; köle gibi insanlardan oluşan çeşitten olmaktadır. Bunların yanında kız tarafının çeyiz olarak bağlar, bahçeler, şehirler ve ülkeler de istediği olur. Örnek olarak Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde yer alan çeyiz listesini gösterebiliriz:

...
*Çinçamin payitahtı hem,
Belh-i Buhara mevcut cem,
Sehsen dört şehir gıl enam,
Ne dohsan bir, ne yetmiş yaz*

...
*Her bir ölkenin hasını,
Gürcistan halkı nasını,
Bütün İran ülkesini,
Beratiyle ver, bahşîşi yaz* (Aslan, 2007: 404-405).

Hikâyelerde erkek tarafının bu talepleri yerine getirmesinin ardından toy kurulur ve âşıklar kavuşur. Burada özellikle mekân unsurunun âşıkların kavuşmasında bir yardımcı unsur olma işlevini görmekteyiz.

Gelir Getirici Unsur Olarak Mekân

Mekânların hikâyelerde tespit edilen farklı bir işlevi de gelir getirici unsur olmasıdır. Şeref Taşlıova'dan derlenen Köroğlu Oltu Kolu adlı hikâyede Köroğlu şöyle anlatılır: “...Onun bir hasiyeti, âdeti varmış, bir çeşmesi varmış. Buradan oraya gidenler, karşı taraftan buraya gelenler herkes cebindeki parayı sayar, o paranın ister yüzde onunu, isterse yüzde yirmisini çeşmeye bırakmış. Köroğlu parayı almaya gider, acaba adamın vereceği bu kadar mıdır, değil midir diye, bir de kendisi yoklarmış. Eğer, haracını tam vermemişse, paranın hepsini elinden almış.” (Türkmen, vd., 2014: 165). Dede Korkut Hikâyelerinde Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyı (Ergin, 2008:177-184) adlı hikâyeyi anımsatan bu örnekte mekânın yani çeşmenin yalnızca bir su kaynağı değil; aynı zamanda Köroğlu'nun geçimini sağlayan gelir getirici bir çeşme olduğu görülmektedir.

Ad Koymaya Kaynaklık Eden Mekân

Halk hikâyelerinde mekânlara ve insanlara ad koymada mekânın belirleyiciliği ile karşılaşmaktayız. Ad verme, Türk kültüründe önemli bir unsurdur. İslâmiyet'in kabulünden önce, bir çocuk dünyaya geldiğinde ona ad verilmesi için bir kahramanlık göstermesi gerekirdi. İslâmiyet'in kabulü ile birlikte, ezan-ı ilahinin okunduğu, büyüklerin görüşünün alındığı bir merasime dönüşen ad verme işleminin Türk kültüründe kimi kaynakları bulunur. Bunlardan bazıları şöyledir: ölmüş olan dede, nine gibi aile büyüklerinin adı verilir; sevilen bir kimsenin adı verilir; devlet büyükleri gibi halk tarafından saygınlık kazanmış kişilerin adı verilir; ad verme sırasında eve ilk gelen kişinin adı verilir; Peygamberin, Peygamber eşlerinin isimleri verilir; doğduğu yerin adı verilir; doğduğu gün Ramazan Bayram vs. denk geldiyse bu günlerin adı verilir... (Acıpayamlı, 1992: 6-7). Kirman Şah hikâyesinde de kahramana ad verme işleminde mekân merkezli bir adlandırma eğilimi söz konusudur : “Çocuğun ismini ne koydular? Yeşil atlasın üzerinde, kirman otunun üzerinde dünyaya geldiği için Kirman ismini koydular” (Türkmen, vd., 2014: 118). Örnekte görüldüğü gibi, kahramana verilen ad, üzerinde dünyaya geldiği otun adı olmuştur. Burada, mekânın insana ad vermeye dolaylı yoldan kaynaklık ettiği görülmektedir.

Bağdat Hanım ile Hafız hikâyesinde de benzer bir örnek yer almaktadır. Kahraman dünyaya geldiğinde, düzenlenen ad verme merasiminden şöyle bahsedilmektedir: “O zamanki adet şöyle. Komşular, kendi aralarında toplanır. Doğan çocuğun kulağına ezan-ı Muhammedi okunduktan sonra, âlimler çocuğa bir isim koyarlarmış. O günlerde şehre Bağdat'tan bir kervan gelmiş. Çok güzel Hint kumaşları, atlaslar getirmişler. Âlimler:

„Mademki bize Bağdat kumaşı geldi. Bu kızın adını da Bağdat koyalım! Demişler.” (Türkmen, vd., 2014: 248-249).

İnsana ad verme işlevinde mekânın etkisinin görüldüğü bir başka örnek ise şöyledir: Uzak Elli Garip Şah adlı hikâyede kahraman dünyaya gelir, yedi yaşına gelir, ad verme töreni tertip edilir. Adet üzerine pir, ad vermek üzere tören yerine gelir. Çocuğun babasına sorar:

„Ben sana bişe söylüyem Padışah. Senin aslın neredir.

Dedi

„Bizim aslımız başka yerden gelmiştir ama biz Gürcisdan’a sonradan gelmişiz.

Deyince, dedi:

„İşde ortaya çıhdı. Siz desene gi uzağ elden gelmişiz. Bu çocuğun adı da Uzağ Elli olsun, dedi.” (Taşlıova, 2006: 676).

Verilen örneklerde görüldüğü üzere mekân, ad verme işlevi ile kullanılmıştır ancak bunun yanında Türk kültüründe öneme haiz olan ad verme töreninin de özelliklerinden bahsedilmiştir.

Mekân, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi insana ad vermede kullanılırken aynı zamanda mekâna ad verme işlevinde de kullanılmıştır. Hikâyelerde karşımıza çıkan doğal oluşumlardan biri olan Lavaş Gölünün bu adı almasının sebebi şöyle anlatılır: *“Derler ki, Köroğlu, Yahni Tepesi’ne gelmiş. Keleşlerine yahni yedirmiş. Bir de bizim köyün ilerisinde, Çıldır Gölü’nün kenarında küçük bir göl vardır. Lavaş Gölü deriz biz oraya. Köroğlu orada keleşlerine lavaşın arasına et koyup ziyafet vermiştir.”* (Türkmen, vd., 2014: 204). Bu adlandırma şekli, adı geçen Yahni Tepesinin de adını burada yenilen yahniden aldığı kanısına götürmektedir.

Mekâna ad verme işlevinde kullanıldığı bir örnek de Şahan Yurdu- Kızılbaş Çukuru adlı bölgelerin adlandırmalarında karşımıza çıkmaktadır: *“Dağların arasında. Orda iki yayla vardır. Birisi “Şahan Yurdu”, birisi “Kızılbaş Çukuru”. Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman’ın Revan’a gittiği zaman otağ kurduğu yere, askerlerine karargâh kurduğu yere “Şahin Yurdu” diyorlar. Bir de “Kızılbaş Çukuru” diye bir yer var. İran ordularının gelip karargâh kurdukları yer. Burası böyle iki dağın arasındadır”* (Türkmen, vd., 2014: 196). İrfanî Hoca ile Türkmen Kız hikâyesinde geçen bu bilgilendirmeye göre mekâna ad vermede mekânın yanı sıra anlatıcının ya da bölge halkının kendi askerini üstün tutmasından kaynaklanan bir isimlendirme göze çarpmaktadır. Bunun sonucu olarak da kendi askerini yüceltmiş ve onun toplandığı yerin adını da yüceltmıştır. Şahinler Yurdu diyerek sevgisini dile getirmiştir. Düşman askerinin kaldığı yeri ise bir çukur olarak adlandırmak suretiyle düşman askerinin kıymetsizliğini dile getirmiştir.

Formel Yapı Unsuru Olarak Mekân

Sınırlı/dar mekânlardan dere, tepe, ova gibi doğal oluşumlar, genellikle zamanın hızla geçtiğini belirtmek ve çok uzun mesafeler alındığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin Kenan ile Hanzade hikâyesinde kahraman Kenan Bey “...O dereden, bu tepeden, kıvrımlı yollardan, yamaçlardan, dağların arasından gitti.” (Türkmen vd., 2014: 80) diyerek yolculuğun en kısa yoldan ancak büyük mesafeler alınarak yapıldığı belirtilmektedir. Bir diğer örnek de Kirmanşah hikâyesinde “Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçti, dağları açtı. Oba oba, el el, diyar diyar gezdi...” (Türkmen, vd., 2014: 122-123) şeklinde karşımıza çıkar. Kimi zaman da anlatıcı tarafından umursanmayan, önem arz etmeyen mekânlar, adı belirtilmeden yalnızca “...felan yere gitti, felan yere getdi...” (Türkmen & Cemiloğlu, 2009: 507) şeklinde ifade edilir.

Mekânların sadece bir yer olarak geçtiği ve zamanın hızla aktığını belirten örneklerden biri de Âşık Şevki Halıcı’dan derlenen Kerem ile Aslı hikâyesinde geçmektedir. Kerem’in sevdiğini aradığı zaman geçtiği mekânlar şöyle dile getirilir: “Beni de boş goymaz mısın sevdiğimin peşine gidem diyip, atına minip şöylece sürdü. Şehir şehir, vilayet vilayet düşüp sevgilisin aradı. Eh gederdi bir gasabıya, çıhardı bir şehire. N’olacah, bir gahvehanaya giderdi. Sazını asardı. Âşih gelip diye etrafında toplanardı” (Türkmen & Cemiloğlu, 2009: 503). Mekânın yalnızca bir sahne olma işlevi gösterdiği bu örnekler aynı zamanda hikâyelerde geçiş formelleridir. Bunlar esasen masal unsuru olup farklı işlevlerde kullanılırlar. Hikâyelerde genellikle bir olaydan başka bir olaya geçiş için ya da hikâyenin bitişinde kullanılırlar (Kaya, 2010: 326). Hikâyelerde sık sık karşımıza çıkan geçiş formelleri kimi zaman da tekerleme yapısında görülmektedir. Aşağıdaki örnek de olduğu gibi:

“At ayağı külüng olur
Aşih dili yüng olur
Derelerden sel kimi
Tepelerden yel kimi
Gatmere geymes
Çayları çapraz kimi
Hamzı’yı pehlivan kimi
Tez vurur tez yetirer
Vurar menzilne götürer
Enif gahar gonuf göçer (Taşlıova, 2006: 698-699).

Dua-Beddua Unsuru Olarak Mekân

Bağdat Hanım ile Hafız hikâyesinde yer alan kahramanların kavuşamamaları üzerine gençlerin anne-babaları yaşadıkları şehrin üzerine beddua ederler. “Sen ki, iki gencin muradına ermesine izin vermedin. Ambarların boş, kuyuların boş kalsın!

Taşına, toprağına yılan, çıyan sahip olsun! Yuvalarında baykuşlar ötsün!" (Türkmen, vd., 2014: 276). Bu bedduanın arkasından hikâye anlatıcısı şu bilgiyi verir: *"Hakikaten orda çok yılan olur. Kalaça topraklarındaki kuyular boş kalmıştır. Mezarların üzerinde hazin hazin rüzgâr eser."* (Türkmen, vd., 2014: 276). Burada mekâna yapılan bir bedduanın varlığını görmekteyiz. Çocukları birbirine sevdalı olan aileler, onların kavuşamamalarına sebep olarak gördükleri, yaşadıkları şehre beddua ederler. Anlatıcının verdiği bilgi ise bu bedduanın yerini bulduğunu ve bölge halkının burada yaşanan gerçekliği bu bedduaya bağladığını göstermektedir. Burada seyirciyi rahatlatmak temel unsur olarak karşımızdadır. Halk hikâyelerinin icrası anlatıcı dinleyici gibi unsurlardan bağımsız değildir. Dinleyicinin anlatı üzerinde, olayların ilerleyişinde etkisi bulunmaktadır. Burada da bir bakıma kavuşamayan âşıkların acısını mekândan çıkararak seyirci rahatlatılmak istenmiş olabilir.

Âşık Şevki Halıcı'dan derlenen Kerem ile Aslı hikâyesinde, anlatıcı, Kerem'in üç nişanesi olduğunu söyler. Hikâyeye göre Kerem, Aslı'yı ararken pek çok ülkeyi, şehri gezmiştir. Kimi yerlerde misafir olurken kimi köylüler de onu kabul etmemiştir. Kerem'i misafir etmeyen köylülerin de başına bazı sıkıntular gelmiştir. Şöyle ki:

"Erzurum'un Laleli dağında tipinin içinde galdığı yerde sora Hızır İlyas gelir bunu gutarir. Orda bir daş böyle. Bah Allah'ın hikmeti böyle bir gucahlar kimi eğilmiş bir gaya. Kerem'in ziyaretidir....Bir rivayetde de Uzun Ahmet Köyü bunu müsafir eylememiş O köye de beddua eylemiş. O köyde de millet o zaman çok perişannih çekip. Damal gazasının Gündeş köyü var. O köy de gelip Kerem'i müsafür eylemeyip. Onnara da beddua yapıp ki, ruzu giyamete gadar sizden türüyennerinizin garnı doymasın. O köy öyle güzel köy ki, rahmetli Müdami öyle söyler ki, onnar hep ajdılar. Hep dilencidir o köyün halgi." (Türkmen & Cemiloğlu, 2009: 503).

Burada da mekânın beddua unsuru olarak yer aldığı görülmektedir. Hikâyeye göre Kerem, kendisini misafir etmeyen halka beddua eder ve bedduası tutar. Öyle ki, bölge anlatıcısına göre hâlâ açlık çekmekte ve dilencilik yapmaktadır.

Cıldırılı Âşık Şenlik'in Latif Şah hikâyesinde Latif Şah kırk gün kırk gece süren düğününde gezinirken bir deniz kenarına gelir. Burada bulunan bir servi ağacı ve binilmesinin yasak olduğu yazılı olan bir kayık vardır. Latif Şah, başına bir şey gelmeyeceğini düşünerek kayığa biner ve daha sonra kaybolur. Ardından denizi kişileştirerek ondan şöyle yardım ister ve deniz aracılığıyla dua eder:

*"Gannı derya heş yohdumu insafın,
Rehim eyle melül, müşgül halıma
Yar yolunda çoh çehmişem cefalar,
Men bülbülem hasret goyma gülüme* (Aslan, 2007: 283).

Şiirlerde Tasvir Unsuru Olarak Mekân

Yukarıda farklı işlevlerde kullanıldığı tespit edilen mekânların, hikâyelerin özellikle nazım kısımlarında daha ayrıntılı tasvir edildiği görülmüştür. Çünkü nesir kısımlar hikâyelerde özellikle olayların aktarıldığı kısımlardır. Örneğin; İrfani Hoca ile Türkmen Kızı adlı hikâyede kahraman İrfani Hoca, sevdiğini görememenin verdiği üzüntüyle gökyüzüne baktığında, turnaların uçtuğunu görür ve bir turna destanı söyler. Hikâye anlatıcısının verdiği bilgiye göre “*Şimdiye kadar birçok turna destanı söylenmiştir ama İrfani'nin Turna Destanı; bir sanat, bir coğrafya eseridir. Bir atlasır, bir haritadır, yaşadığı bölgede turnaların gideceği yerleri teker teker sayarak turnaları, sevdiği Türkmen Kızı'nın köyüne ulaştırır.*” (Türkmen, vd., 2014: 204). Bölgenin pek çok köyünün beldesinin vb. adının geçtiği destan şöyledir:

Turna Destanı

*Sabah namazını Zarşat Düzü'nden
İn Karaçayır'a yolasan turnam
Aş Lavaş Gölü'nü, bağla katarı
Mekânın Taşbaşı, gölesan turnam.*

*İrişti, Külveren kalır sağ yana
Çık Kızilveran'a, in Kamervan'a
Albız ıssızlıktır, Cala virane
Orda da bir zaman kalasan turnam.*

*Sefil Akçakale döndü mü yaza
Uğrama Kakaç'a belki yol aza
Oralar susuzdur, geç geç Cambaz'a
Karasu'da mesken salasan turnam.*

*Zinzallar çekilmiş yüceden yüce
Haber al Çamdıra, gör halin nice
Suhara mamurdur, varın bir gece
Dost köyüne selam salasan turnam.*

*Purut süvaridir, Köyhas piyade
Urta'yla, Meredis kalmasın yada
Kırk cedahbaşını, geç Zurzuna'dan
Gündüzhev öz köyüm bilesen turnam.*

*Yolun düşer Otağva'nın sağına
Uğra Ardahan'a öğle çağına
İkinci namazı çık Cin Dağı'na
Karışkamura'ya binesen turnam (Türkmen, vd., 2014: 204-206).*

Bunun yanında, hikâye anlatıcısı, Salman Bey Hikâyesinde Çıldır için bir sersuhana söyler. Burada da Çıldır'ın insanların tatlı dilli ve misafirperver oluşundan; kaşar, kaymak, yağ gibi beslenme ürünlerinden; ördek, kaz, balık gibi yetiştirdikleri hayvanlardan; dağ, cami vs. yapılarından, Ermenilerle olan savaşlarda gösterilen yiğitliklerden bahseder (Türkmen, Cemiloğlu, 2009: 647-648).

Yaralı Mahmut Hikâyesinde de hikâyenin başında söylenen serküşte, bölgenin coğrafyasını ele alan atlas niteliğinde bir serküştedir. Serküşte, “*Âşıkların anlattıkları kısa hikâyelere verilen addır*” (Kaya, 2010: 654). 14 dörtlükten oluşan serküşteden bir dörtlük şu şekildedir:

*Gönül firar etdi gahdı Levis'den
Yolum geldi Kerzemet'e dayandı
Geşdih Giranis'ı guş da duymadı
Sahat üşde Tatalet'e erişdih* (Taşlıova, 2006: 693).

Devamında yolculukları şu mekânlardan geçer: Maçivet, Nunus, Damal, Ardahan, Gölevert, Hasköy, Susuz, Merze, Kars, Ladıgars, Pasdı, Kağızman, Gulf, Daşdıçay, İğdir. (Taşlıova, 2006: 693-694).

Hikâyelerde âşıkların kavuşmasının tasviri yapılırken mekân unsurundan faydalanıldığı görülmektedir. Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinde hikâyenin kahramanlarından Salman Bey ile Galman Hanım'ın kavuşmaları şöyle tasvir edilir:

“...
*Gümüş kemer ince bele,
Aç arı çiçeğe,
İğdir pamuğa,
Azeri bozbaş'a
Kars hamama,
Ardahan gayışa,
Şöregel Lavaşa
Posof zinel'e
Yerli haşıl'a
Çıldır çeçile,
Deve gangala,
Terekeme hengeli sarıların kimi sarıldılar*” (Aslan, 2007: 388-389).

Salman Bey ile Turnatel Hanım adlı hikâyeden verilen bu örnekte Henri Lefebvre (2014: 25)'nin dikkat çektiği mekânın “*zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlama*” özelliğini bir arada görmüş oluruz.

Hikâyelerde mekân hususunda birer mekân özelliği teşkil etmeyen ancak hikâyelerin icra ortamları olmaları sebebiyle değinilmesi gereken icra mekânları bulunmaktadır. Bunlar âşık kahvehaneleri, düğün meclisleri, köy odaları gibi

hikâyelerde en sık rastlanılan icra ortamlarıdır. Bunların hikâyelerde kullanımı ise şu şekildedir:

Âşık Sümmani ile Gülperi (Perizat) hikâyesinde Âşıklık geleneğinin icra mekânlarından olan odalardan şöyle bahsedilir: “*Bizim bu aşığımız, haftada bir gün gelir. Derdini bize döker, biz de dinleriz. Şimdi millet toplanmıştır. Gideceğimiz odada, bize yer kalmayabilir! Onun için elinizi biraz çabuk tutun!*” (Türkmen, vd., 2014: 235). Burada görüldüğü üzere köy odalarında âşıkların çalıp söylediğini, insanların bu yerlere gösterdiği ilginin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bir başka örnek ise “*Hasan Ağa, uzun kış geceleri, komşularını, gelen misafirlerini odasına toplar, onlarla sohbet eder, onlarla fasıl edermiş*” (Türkmen, vd., 2014: 328) şeklindedir.

Âşıklık geleneğinin önemli icra mekânlarından biri olan kahvehanelerden Latif Şah hikâyesinde “*Eye Keçel bu şehirde bir alem var, aşıklar gayfelerde, davıl zurna mehlelerde bu ne işdi?*” şeklinde bahsedilir (Aslan, 2007: 277).

İcra ortamlarından bahsedilen başka bir örnek de Gelin Taşı hikâyesinde geçmektedir: “*Kars’ın kışı uzun olduğu için, kış öncesi âşıklar gelip, böyle misafirperver beylerin, insanların evlerinde hikâyeler anlatır, bahara kadar kalırlarmış. Ordaki insanlar, komşular toplanır, âşıkları dinler, zamanlarını hoşça geçirirlermiş*” (Türkmen, vd., 2014: 376). Bu örnekte yalnızca hikâyelerin icra ortamından bahsedilmekle kalmayıp âşıkların mesleklerini nasıl ve ne şartlarda icra ettiklerine de dair de bilgiler verilmektedir.

Sonuç

Kars ve bölgesinde anlatılan halk hikâyeleri, mekân unsuru açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda mekânları, hikâyelerde olaylara sahne olmaları ve işlevleri bakımından sınıflandırmak uygun görülmüştür. Olayların geçtiği mekânlar ülke, şehir, gibi çok tasviri yapılmayan geniş mekânlar ile köy, kasaba, dağ, ırmak gibi çok etraflı tasvirler olmasa da tarifli yapılan yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan başka mekân unsuru hikâyelerin teşekkül etmesinden gelişim çizgisinin seyrine ve hikâyelerin zamanla eski ilgiyi yitirmesine de etki etmiştir.

Halk hikâyeleri göçebe hayattan yerleşik hayata geçişin bir ürünü olduğu için özellikle destanlarda bulunan açık ve geniş mekânlara ek olarak artık kapalı mekânların ve yapıların hikâye anlatımında ve dolayısıyla anlatı geleneğimizde yer almaya başladığı görülmüştür. Göçebe yaşam tarzının etkisi sonucu hikâyelerde çadır, otağ, yayla gibi yerleşim yerleri mekân olarak tespit edilmiştir. Ancak yine de bu yer almalar neticesinde mekân hikâyeye yön veren, olay akışına etki eden bir noktaya taşınmamıştır. Önemli olan husus halk hikâyelerinde hâlâ olayın kendisidir.

Hikâyelerde yer alan açık mekânlar içinde özellikle dağlara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bununla beraber su ve çevreleri de hikâyelerde dikkat çekici özellikte sıklıkla kendine yer bulmuştur. Hem göçebe yaşam tarzının bir getirisinin sonucu hem de Türk kültürünün dünya ve evren tasavvurunun bir göstergesi olarak bu durumu açıklamak mümkündür.

Hikâyelerin geneline bakıldığı zaman anlatıcının çoğunlukla hikâyenin başında olayın geçtiği mekânı tanıttığı görülmüştür. Bu mekânlar haliyle daha çok Kars ve çevresinde yer alan köyler, kasabalar gibi yerleşim bölgeleri olmuştur. Tasviri yapılan mekânların, çoğunlukla ya kahramanın bir müddet orada kaldığı bölgeler olduğu ya da olayın geçtiği asıl mekânlar olduğu görülmüştür. Ayrıca alınan mesafeleri belirtmek ya da dinleyiciyi hikâyeye daha sıkı bağlamak adına bahsi geçen uzak ülkelerin hemen hepsinin yalnızca ismen geçtiğini görmekteyiz. Anlatıcı gördüğü mekânları kısa da olsa tasvir etmiş ancak görmediklerini yalnızca ismen kullanmıştır. Bu görülmeyen ancak geniş bir çerçeve oluşturan mekânların Çin'den Arabistan'a, Mısır'dan Rusya'ya Sibiryaya uzandığı görülmüştür. Halk hikâyelerinde böylesine geniş bir mekân yelpazesinin olmasını başta anlatıcının zengin muhayyilesinin bir örneği olarak görmek gerekir. Diğer taraftan halk hikâyesi anlatıcısının kendi bölgesine ve çevresine daha geniş bir alana yayarsak ülkeler coğrafyasına da hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu da geleneğin temsilcilerinden olan hikâye anlatıcılarının sıradan insanlar olmadıklarının bir göstergesi kabul edilebilir.

En çok adı geçen ve tasviri yapılan mekânların Kars ve çevresindeki yerleşim yerleri olduğu görülmüştür. Dağlar, çeşmeler, hanlar gibi mekânların sıklıkla hikâyelerde yer bulması bu bölgenin coğrafi yerleşim özelliklerinin hikâyelere yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Diğer yandan bu mekânların daha çok nazım kısımlarda tarifinin yapıldığı tespit edilmiştir çünkü asıl olayların nesir kısımlarda anlatıldığı ve halk hikâyelerinin de olay ağırlıklı sözlü kültür ürünleri arasında yer aldığını dikkate alırsak bu hususu açıklamış oluruz. Bununla beraber hikâyelerde en nadir yer verilen mekânlar dini mekânlar olmuştur. Bu durumun sebebi halk hikâyelerinin aşk ve kahramanlık konuları üzerinde yoğunlaşmış olmaları ile açıklanabilir.

Tasviri yapılan mekânların işlevsel bakış açısıyla incelenmesi sonucu mekânların kullanımlarının birer sahne olmaktan öteye geçtiği görülmüştür. Mekânlar, haberleşme, yardımcı unsur, zenginlik göstergesi, gelecekte haber verme, gelir getirici unsur olma gibi işlevlerde kullanılarak birer olay yeri olmaktan öteye geçmiştir. Böylece halk hikâyelerinin göçebe hayat tarzından yerleşik yaşama geçiş ürünü olmalarının mekân düzleminde yansımaları görülmüştür.

Kars ve çevresine ait mekânlar; beddualar, efsaneler, inanışlar olmak üzere pek çok sözlü kültür unsuruna tesir etmiş, bir mekân kimi zaman ismen kullanılmış kimi zaman da yalnız bir belde üzerine serküşmeler, serhusanalar söylenmiştir. Mekânların ad koyma gibi geleneklere de etki ettiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1992). Türk kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun morfolojik ve fonksiyonel yönlerden incelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, 1-15.
- Akman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründe su kültü üzerine düşünceler. *Gazi Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 10, No:1, 1-6.
- Albayrak, N. (2005). Türk halk hikâyelerinin genel özellikleri, tasnifi ve taş baskısı halk hikâyelerine bazı katkılar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. XXVI, 39-49.
- Aslan, E. (2007). *Çıldırılı Âşık Şenlik*. Maya Akademi Yayınları.
- Bachelard, G. (1957). *Mekânın poetikası*. (Aykut, Derman, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Balkaya, A. (2013). Mekân poetikası bağlamında âşık kahvehaneleri ve âşık üzerinde kimi fonksiyonları, *Turkish Studies*, Volume 8/1, Winter, 881-889.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, İ. (2020). *Türk halk hikâyeciliği*. Nobel Yayınları.
- Çiftlikçi, R. (1996). Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği üzerine Âşık Murat Çobanoğlu ve Âşık Şeref Taşlıova ile bir görüşme, *Folklor Edebiyat Dergisi*. S 7. 97-106.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Âşık tarzı edebiyat geleneği ve İstanbul*. 3F Yayınevi.
- Demir, A. (2011). *Mekânın hikâyesi hikâyenin mekânı*. Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F: (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Durna, N. (2020). Mekânın tahakkümünden Gaston Bachelard’ın izinde poetik mekâna. Senem Kurtar Ed. (s. 173-214). NotaBene Yayınları.
- Eğlen, M. S. (2012). *Anadolu sahası âşık hikâyelerinde zaman ve mekân*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut kitabı-1*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Görkem, İ. (2000). *Halk hikâyeleri araştırmaları, Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve hikâye repertuarı*. Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.

- Karaca, İ. (2012). Tarihi romanlarda mekân-coğrafya. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 34, 71-90.
- Kefeli, E. (2009). Coğrafya merkezli okuma, *Turkish Studies*, Volume 4, 1-I, Winter, 423-433.
- Korkmaz, R. (Ed). (2017). *Romanda mekânın poetigi*. *Romanda Mekân* (s. 9-26).Akçağ Yayınları.
- Kurtar, S. (Ed). (2020). Henri Lefebvre'nin mutlakları: "Gündelik Hayat" ve "Toplumsal Mekân". *Mekân varyasyonları* (s. 59-100). NotaBene Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Ergüden, Işık Çev.) Sel Yayıncılık.
- Ong, J. W. (2012). *Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojileşmesi*.(Postacıoğlu Banon, Sema Çev.) Metis Yayıncılık.
- Oymak, İ. (2010). Anadolu'da su kültürünün izleri, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15:1, 35-55.
- Özçınar, M. (2009). Toplumsal kültürel zaman mekân algısının anlatı inşasındaki yeri ve örnek film incelemeleri, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 37, 88-108.
- Özçınar, M. (2010). *Sinematografik zaman ve mekânın oluşumunda felsefi arka plan*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Sözen, M. (2009), Doğu anlatı gelenekleri ve Türk sinemasının aidiyeti. *Bilig*. 50, 131-152.
- Şahin, V. (2017). Halid Ziya Uşaklıgil'in 'Aşk- Memnu' romanında mekân-insan diyalektiği. Ramazan Korkmaz-Veyssel Şahin (Ed). *Romanda mekân* (s. 27-46). Akçağ Yayınları.
- Taşlıova, M. M. (2006). Kars'ta sözel hikâyecilik ve hikâyeler", [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tökel, D. A. (2007). Sevdakar Şah ve Gülenaz hikâyesi: yapısal açıdan bir inceleme, *Turkish Studies*. Volume 2/4, Fall, 783-794.

Türkmen, F. ve Cemiloğlu, M. (2009). *Âşık Şevki Halıcı'dan derlenen halk hikâyeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, F., Tan, N., Taşlıova ve M. M. (2014). *Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenen halk hikâyeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, D. (2009). Türkler, coğrafya ve anayurtlar, *Turkish Studies*. Volume 4/8, Fall, 13-22.

Yücel, G. (2020). *Türk milliyetçiliğinin terkinde mekân*. Gazi Kitabevi.